

Викуп Вовчок Марко

I

Розкажу вам про Якова Харченка, якого він смутку набравсь у Хмелинцях, залицяючись до Коханівни.

Приходимо ми з ним у неділю під те село. Сонечко вже низенько. Мій парубок, дивлюсь, ніби почав приставати. Примічаю мовчки... прижержав, знаєте, ходу, – примічаю: зробився мій парубок зовсім другий чоловік. Всю дорогу був такий говіркий та веселий, БУБОНІВ, ЯК МІСЬКИЙ ДЗВІН, а тут ніби води в рот набрав: і брови здвинув, і голову повісив.

– Що се, – кажу, – пане Якове, НАДУВСЬ, МОВ КУЛИК НА ВІТЕР?

– Якого там кулика ви видумали, дядьку! – пробурчав.

– Може, притомився, хлопче?

– Ні, – одрізав та й знов іде мовчки.

– Да що ж се, – кажу, – пане Якове? перше ГНАВ, НІВРОКУ ТОБІ, ЯК ВІТРІВ БАТЬКО, а тепер чого се почав приставати?

Тут якраз зійшли ми на горбок, так – невеличкий; да з його глянуть на Хмелинці – село як на долоні.

– Оддишемо, – кажу.

Сіли. Дивиться мій Яків на село, аж йому очі розбігаються; дивлюсь і я. Все знакомі місця – і хати, і садки. Славне село, якби ви бачили! Церква стоїть висока. Старий сотник якийсь її будував. Цвинтар заріс черешником да зіллям трохи не в пояс; хаточки поховались у вишневій садки. Любо, що й казати!

Сидимо, дивимось. Гомоніли люди на селі, а далі один по одному й розійшлись. Цокотали ще дві молодичі; розходились і знов сходились та все махали руками, наче горох молотили. Якби не вийшов з хати чоловік, то не розійшлись би й до світу. На селі стихло; хіба де стукне віконце, да проскочить попід ворітьми хисткий парубок.

– Годі вже, ходім! – заговорив мій Яків, ніби його підкинуло, – вже пізно. – А сам аж побілів.

– Оце мені лихо! – кажу я.

– Яке вам лихо, дядьку?

– Да що на тебе найшло, Якове? Вийшов і здоровий, і веселий, і співав, і розмовляв, а тут разом неначе тебе кип'ячем обпарено. Грошей не погубив?

Він за шапку.

- Гроші єсть, - каже.

- І гроші несеш, і дівчина дожидає, а ти як у ярмо йдеш!

Ані пари з уст.

- Переночуємо вже, - кажу, - разом зо мною у старого Кохана.

- Як їх ласка, - каже.

Закипів же й я тоді.

- Да ти, - кажу, - Якове, говори до ладу! Що ти уриваєш по словечку, ЯК ПОПІВНА НА БЕНКЕТИ? Як ти мені зараз не висповідаєшся - я тобі не Явтух Товстодуб і в старости не клич - не піду!

От він тоді й почав.

- Що ж мені, - каже, - дядечку, по тих грошах? Чи викуплять вони мене?

- Чого ж се, братіку, завів такої жалібної? Чому не викуплять? Аби гроші, то й викупишся.

- А як пані не схоче?

- А вона чому не схоче, твоя пані? нехай її батьку все добре! Чи ти де бачив таких панів, щоб їм гроші були не милі? Мені, - кажу, - не траплялись, не знаю таких.

- Е-е, дядечку! вона, мабуть, чи не ковшем їх міряє!

- Дарма, - кажу, - що ковшем міряє: вони, сії пани, на гроші такі ЛАСІ, ЯК ЦИГАН НА САЛО, братіку! їм довіку, до суду буде мало! Не журись! я сам з тобою піду до панії. І не таких бачили. Ти поклонись старому...

- Він уже казав мені: «За панського дочки не оддам. Лучче нехай іде в черниці». А як Кохан сказав, так і буде: се й мале хлоп'я знає.

- Ну, побачимо, як буде, - кажу, - недалеко вже. І хата його он біліє!

II

Йдемо вулицею; іще з другого кінця побачили: в хаті світиться. Підійшли; я постукав. У дворі гавкнуло цуценя; хтось одсунув віконце; да, мабуть, нічого не побачив, бо таки нахмарилось і зовсім темно було. Брязнула защіпка, і вибігла Коханівна Марта.

Що то за дівчина під той час стала, Боже мій, світе мій! Да така ж молодесенька, а красна, як маківочка! Заквітчана, в червоному намисті, сорочка вишивана, в черевичках - ну, дівчина!.. як зірочка!

Вибігла з каганцем, побачила мене й Якова. «Ай, дядьку! - каже, - що се ви!»

А се, бачте, не я, а Яків... ледве каганця з рук не вибив.

- Марто, ясочко моя! - шепче.

Аж ось і старий Кохан виглянув, а за ним стоїть Коханиха. Поздоровкались, привітались.

- Е, дочко, - каже старий, - любих гостей до хати просять, а ти тут в'єшся. Йди, моя ластівко! - І пропустив її в двері.

Увійшли й ми, поклонились та й посідали. Старий вечеряти просить. Мати й дочка коло стола, то коло печі звиваються, а ми поглядаємо одно на одного та хочем розмову почати.

Кохан... Ви, правда, зроду його не бачили. Сього чоловіка всі поважали змолоду. Як парубкував, поведе чорними бровами - дівчата сохнуть і дуріють; а тепер, як пристарівся, моргне сивим усом - громада й примічає... Перший чоловік у селі Кохан. Якби ви на його глянули! Що ті пани ваші міські? ошпарені горобці! Сей, як вийде, кажу вам, - високий, сивий та усатий, у чорній свиті, а пояс червоний, шапка сива, виступка козацька настояща, ще давніх козаків. Хоч там і ворогуєш з ним, а шапку нехотя знімеш. Чи мало по селу старих людей ходить? Ну, іншому поклонись, а іншого буває, що й не вгледити; а сього, як гетьмана, зараз узриш. І він підніме шапку, хоч би малій дитині, підніме - і далі йде. Оженився він із Оксаною - Яковенка старого дочка, тож козацького хорошого роду. Така повновида молодиця, чепурна, чорноброва, настояща козачка!

Посиділи ми так, іще поглянули один на одного.

- Так-то воно, брате, - каже Кохан.

- Так-то, брате, - кажу й я йому.

Коханиха вечерю постановила, почали частувати горілкою.

- Іще чарочку, свате! - просять.

- Дорога дальня, - каже Коханиха, - і холодний вітер віє; мабуть, притомились.

- Е, паніматко, кажу, ДО ЛЮБОЇ НЕБОГИ НЕМА ДАЛЕКОЇ ДОРОГИ, - та й випив другу.

Далі старий до парубка: як? що? чи все гаразд? який зарібок?

Яків, бачте, в Києві на зарібках був. У нас пускають; треба тільки подачу давати, яку там положить. Яків того року таки добре зарібив. Налягав якомога, бо знав за що, то й діло кипіло.

- Хвалити Бога, - каже Яків.

Вийняв із шапки гроші та й положив старому перед очі. Сам устав, поклонивсь та й дивиться. Старий тільки сивим усом моргнув.

- Гроші, - каже.

Яків знов поклонивсь.

- Всю надію клав на вашу ласку та милість, батьку!

Марта, дивлюсь, припинилась, наставила голівоньку, мов та перепілочка, і слухає - не дише. І мати, бачу, на нас карим оком закидає.

- З Богом, - кажу, - завтра рушаймо до панії, а потім і до вашої милості за рушниками.

- З Богом, - каже старий, - попитайте долі. Одкупишся, Якове, зятем будеш; а ні - воля Божа! За панського дочки не оддам. Казав перше, з тим і умру. Вона в мене славного козацького роду! Чи таки ж мені, да ще з сивою головою, чесний, хороший рід зневажати! козацький рід переводить, як погану жидівську віру! Нема в світі над козаків!

А сам аж стелю підпирає: випроставсь, і очі світять, і голос дзвенить; аж помолодшав, наче на турка йде!

- А нема, нема козаків! Нема, що й казати! - стиха приказує жінка, хитаючи головою.

Мій парубок побілів, як хустка; і дівчина сама не своя. Стоїть, як нежива, ї ясних оченят не зведе.

- Чим же він не козак, - кажу я старим. - Да подивіться, люди добрі, чи він же не козак? Нехай хоч сама Марта скаже!

Марта нічого не сказала, закрилась вишиваним рукавцем та й з хати вийшла.

- Так як же се буде, пане-брате? - питаю.

- А так буде, як я сказав. Ідіть до панії, питайте долі.

- А як, враже зілля, багацько схоче?

- Аби схотіла, за гроші не стійте: я грошей дам.

- Ну, спасибі, брате! - кажу я. - Щирий ти козак, як я бачу! - Та й торкнув свого молодого: примічай ніби.

Веселіше, знаєте, стало. Випили ще по чарці та й почали радитись, як приступити до тії панії, як зговорити, що до чого приложити. Коханиха за дочкою вийшла. Певно, десь присіли в садку та й журились укупці. Ми того вечора вже їх і не бачили.

III

Одвів нас старий у комору на добраніч, та й полягали ми спати. Чую я - не спиться щось моєму парубкові: то сіно перевертає, то зітхає, далі й вийшов.

- Чи не піти б і мені за ним? Може, знадоблюсь для сторожі.

Лежу собі та й думаю, а сон мене так і клонить: сіно пахуче, свіже. Чую - рип! «Ну й добре, що не пішов: се Яків...» Він! постояв трохи й знов шмигнув. «Е, ні, постій!» - тут і я за ним. Бачу: підбирається під хатне віконце, да ба! Він і льнув до його, і бився голубом, і стукав тихесенько, ніби травицею, - віконце не одчинилось. Чи спала молода козачка, чи батько не спав, хто його знає! А ми пішли, як прийшли, - ні з чим.

- Не журись, - кажу, щоб його розважити, - КОЛИСЬ І ПЕРЕД НАШИМИ ВОРІТЬМИ СОНЕЧКО ЗІЙДЕ!

Він тільки рукою махнув та й заривсь у сіно.

- Якове! о Якове! - кличу.

Мовчить, неначе не чує, спить.

Тоді я й собі на бік – та й справді заснув.

Повставали раненько, до сонця. Старий випроводжав нас за село (бо Хмелинці село козацьке, а до панського буде ще з півверсти); зняв шапку: «Боже поможи!» – та й попрощались. Ідемо собі, коли де не візьметься Марта з коромислом, і хоче щось сказати, і соромиться, а сама як вишенька.

– Що се, Мартусю, – кажу, – чи не нас вийшла проваджати?

Я вже мусив розмову почати, бо мій парубок тільки очима світить та поза мною посувається, знай, до дівчини.

– Я була, – каже, – в Галі; додому йду. Боже вам поможи, дядьку! – Та й стрибнула поміж верби.

IV

Увійшли в панський двір; сонечко вже підбилось височенько; питаємось – сплять. Посідали коло мальованого рундука, дивимось. Сад якраз перед очима. І туди стежки, і сюди стежки, все жовтим піском повисипувані, і квіток цвіте без ліку, все кружками, кружками; і лавочки зелені, чистенько так, порядошненько.

– Славний садок, Якове!

– Славний, – каже, – дядьку!

Довгенько-таки ми сиділи та журились, поки дождались. «Пані встала», – кажуть. Кликнули нас до покоїв. Увійшли. Аж в очах нам замигтіло: і зеленіє, і червоніє, і біліє, і синіє... чого там нема! Може, доводилось зазирнуть у жидівську крамницю? всього багацько; зразу й не розбереш, що добре, а що, вибачайте, годиться в сміття викинути, аби людей дурити, АБИ, БАБО, РЯБО? Так і тут: по кутках блищить, по стінах сяє. Повибігали якісь панночки, куці та бистрії, як сороки; повертілись, повертілись перед очима та й круть за двері! Обідньої вже доби сама пані вкотила, як на колесах; пухла така, ніби на дріжджах зійшла; у перснях, у атласах. Прийшла просто до дзеркала, повернулась двічі, так і зашуміло по покоєві, як сухе листя; плюхнуло в крісло, аж її підкинуло; тоді зирк на нас!

– Чого вам треба? – питає.

– До вашої милості, – кажу, так і так – да низенько кланяюсь.

Вона й стала тоді ніби пильніш на нас дивитись да й каже, що тепер усе дорогше стало, що в того-то да ще в другого пана парубки одкуплялись, то по півтисячі за себе положили

– А в якого ж се пана, добродійко? – питаю та знов низенько кланяюсь.

– Тобі нащо, в якого пана? – а самій мов у вусі закрутило. – Нащо тобі?

– Да що, – кажу, – у того пана – нехай йому Бог дає здоров'я – такі люди багаті!

– А ти думаєш за скільки одкупитись?

– Та ми б то думали, вельможна пані, як по наших грошах... Да що! мабуть, Бог не судив.

– За скільки ж ти думав?

- Да що вже даремно вашу милість турбувати! Бувайте здорові, добродійко!

А сам до дверей.

Яків мене хіп за рукав:

- Дядьку!

Я йому моргнув - не мішайсь!

- Слухай-бо ти, - кричить пані, - постій!

Завернула, знов питає:

- За скільки хочеш одкупитись?

А я таки не кажу.

- Що, мовляв, вашу милість клопотати нам!

Далі бачу, що вона вже червоніє, як жар найчервоніший, кажу:

- Я, милостива пані, думав за двісті карбованців.

Вона мені:

- Да ти, мабуть, зроду дурний! да ти се, да ти те!

А я все кланяюсь мовчки, ніби вона до ладу говорить.

Виговорилась, устала:

- Коли хочеш одкупитись - одкупляйся скоріше за триста; бо впослі й за тисячу не одкупишся.

Яків мій зрадів та, як дурень з печі, в ноги їй геп! Дякує, бач, що ЙОГО Ж САЛОМ ТА ПО ЙОГО ШКУРІ!

- Ну, а гроші ж принесли?

Сама як у очі не вскочить.

- Ні, - кажу, - милостива пані, маємо при собі трохи, да не всі.

- Мені зараз гроші треба! - крикнула, - зараз таки! Я, - каже, - поїду в город сьогодні, і ви щоб там були, та все й скінчу. Ідіть заберіть гроші.

Сама як схопить дзвінок! по всіх покоях - дзінь-дзінь! Повбігали дівчата й хлопці.

- Коляску! - каже, - та не баріться!

А сама ТОВЧЕТЬСЯ, ЯК МАРКО ПО ПЕКЛУ, - то папірчик із-за дзеркала витягне, то одмикає, то зачиняє; за нею й дві дівчинки мечуться, як тії жереб'ятка, що жахаються.

Поки в панському дворі лагодились та вбирались, ми хутенько перебігли до Хмелинців, нароби́ли там крику, сміху, радості та веселості і знов вернулись до панського двору. Пані казала нам дати возочка; сама сіла в високу коляску, да й поїхали з Богом.

Городок наш – так собі городок, нічого. Мій батько казав, що колись по йому проходили полковники та сотники, – так куди не глянь, славне військо, як той мак червоний; а тепер засіли жи́ди, як сарана. І пані живуть. У базар – то й чоловіка попадеш, бо в базар людей найбільше.

Заїхала наша пані до старого Мошки-жида. Покої високі й хороші, тільки так перцем і несе!

Зараз послали по якогось писаря Захаревича, а нам казали коло дверей подождати, поки він прийде. Прийшов він хутко. Поганенький на личку, рябий, як решето; штани сині широкі, якась куца свиточка і на шиї зелена хустка; під правицею шапка. Увійшов, зігнувся, ізнітивсь, наче й не ступає, а чоботи здорові й добре змазані.

Пані його до себе зараз покликача. Вона в нас, як говорить з яким чоловіком, сидить собі просто, як добрий качан у городі, і все роздивляється, які в тебе брови, які уси, яка одежа на тобі. Хіба б який генерал, щоб вона голівку схитнула набік або глянула в вічі любенько.

Пождали ми ще трохи, поки пані радилась із тим Захаревичем. Вийшов він од неї, моргнув на нас та й каже: «За мною йдіть!» І пані з дверей каже: «Йдіть за ним!»

Ми й пішли.

А веселий чоловік був той писар Захаревич! Ледве ми вийшли, він почав сміятись і говорити, мало не танцює. Далі огрів мене зо всієї руки по плечах та й каже:

– А що, схотілось на волю? І добре!

– Так-то добре, – кажу, – що краще нам і не треба до якого часу!

– То тільки біда, – каже, – що діло-то ваше дуже трудненьке. Не знаю, як то воно й буде.

– А що ж там таке? – питаю, а Яків так і побілів.

– А те, що треба вам тепер ОСОБІЇ ПРИМІТИ писати; се трудно! Я б то й написав їх, та що скаже пан Биркач? Треба йому читати їх.

– А як добре напишете, поздоров Боже вас, пане, то, певно, нічого не скаже; хіба подякує.

– Хіба йому подарочок дасте, а? А я однесу. Се можна. Га?

Яків зараз і вирвався:

– Якого ж подарочка треба? навчіть, пане!

– Можна й грішми, хоч і сто рублів, то візьме: він добрий чоловік! – каже писар, а сам регоче.

– Ні, пане, ви нам кажіть, як треба, – се вже я йому. – За що гроші давать? Або ми панію свою питаємо.

- Се не конче треба. ВОЛЬНОМУ ВОЛЯ, А СПАСЕННОМУ РАЙ. Можна й без грошей.

Се вже без сміху каже.

Сів кінець стола, а стіл у його кривий; да і вся хатка на боці; по кутках дірки сміттям завалені. Написав щось да й каже:

- Я не зможу тут нічого; так і панії скажіть. Нічого писати!

- Як нічого? А другим щось пишете, пане!

- Пишуть особії приміти, мугирю! - каже той Захаревич, налаявши нас. - А в його які приміти? зовсім так, як і всі.

- Так се, слава Богу, що й ми на людей походим! - я таки озиваюсь.

Так ні да ні! нема особих приміт, нічого писати!

Мордувались-мордувались, таки мусили дати два рублі з копою! Тоді приміти знайшов і хутенько їх начеркав у папері. І веселий знов став, який і був перше.

Провів нас та й каже:

- Не бійтесь, усе буде так, як слід йому бути: на те голова й приятельство. Нам аби маленький подарочок; як то говорять: З МИРУ ПО НИТЦІ - ГОЛОМУ СОРОЧКА.

- Щоб не довелось мирові оголіти! - кажу я, - бо, поздоров Боже вас, багацько дуже ниточок тих тягнете, да з усіх боків.

VI

Все, як пообіщав Захаревич, скінчилось добре. Поклонились ми панії та й, не гаючи часу, до Хмелинців. В Хмелинцях рушники були готові, тільки нас і ждали. Зробили змовини, а там і весілля справили.

Добре погуляли й старі, й молоді. По всьому селі пішла чутка, що в нас весілля; музики грають, у бубон б'ють, - весело було, бучно!

Правду говорять: З ГАРНОЇ ДІВКИ ГАРНА Й МОЛОДИЦЯ; ГАРНО ЗАВЕРТИТЬСЯ, ГАРНО Й ПОДИВИТЬСЯ. Що то за молодиця вийшла з нашої Марти! Дівчиною як була, бігає, сміється, щебече; а тепер якось ніби розумніша стала: двір перейде тихо, велично, у вічі гляне з повагою. Очіпок червоний, намітка біла, довга, - і гетьману кращої жінки не треба, ей-богу!

Живуть вони й досі з батьком укупі й щиро любляться. Хлопчик найшовся в них, такий чорнявий, у батька вдався і здоровий, дякувати Господові, росте.

Постійна адреса: http://ukrlit.org/vovchok_marko/vykup